

ספרותה של ארץ-ישראל בתרצ"ט

מאת ד"ר מ. רבינוב

יצירתנו הספרותית הוסיפה להתפתח בארץ בשנה החולפת מתוך תנאים חיצוניים מעיקים של המשך הטירור הנחלש, פיקפוקי הספר הלבן, זכאון כלכלי ידוע ואיומי המצב הבין-לאומי. שוק-הספרים הלך ונצטמצם מימי הגאות ועד כה, ומשבטלה החתימה השנתית והמוקדמה של הקונים המנויים עמד הספר המדעי האמנותי הבינוני באופן ממוצע על המכירה הקלושה של חמש מאות טופסים, אם כי גדלה קצת הפצתו בחו"ל בעקב התעמולה של „הברית העברית העולמית“. אולם אם סיכויי השוק שיתקו פחות או יותר המרילים הזהירים, לא פסק השפע הרוחני בזכות הסיוע הציבורי, וביחוד בכח הדחיפה של יצר היצירה. „מוסד ביאליק“ שעל יד ההנהלה הציונית, „החברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית“ בירושלים ואירגונים ציבוריים אחרים הוציאו כמה ספרי-ערך, ו„מוסד הרב קוק“ עורר פעילות ספרותית בתחומי המחשבה הדתית והמדע המסורתי. ולא מעטים היו המחברים בכל מקצועות הספרות, שפירסמו את פרי-רוחם מתוך השקעה עצמית ומאמצים אישיים מיוחדים. וככה הכניסה בסיכום אחרון גם תרצ"ט לאסמי הבית הלאומי שלנו תבואה רוהנית חשובה בכמות ובאיכות.

מצד התוכן הלך והתבלט גם בשנה החולפת הכיוון של שנות השפל והחירום להעדיף את המדע והמחשבה על האמנות והחזון. בתקופה הקשה והאחרונה של ההתקפה הערבית על הישוב וסיבוכיו הכלכליים והמדיניים נתמעטה הדרישה לספרות האסתיטית והשעשועית, והקורא העברי נעשה יותר הוגה-רציני ודרש מהספר החדש אינפורמציה ובירורים אקטואליים, פתרונים לבעיות הפרט והכלל. הבלטריסטיקה התרגומית מטובי המספרים בעולם, שהציפה בשנים כתיקונן את השוק הארץ-ישראלי, פסקה לגמרי, ונשאר רק התרגום המדעי והשימושי; ובספרות המקורית והעיקרית בטלה היצירה החזונית המועטה ברוב המכריע של המחקר והמחשבה. יש כאן אולי הפרעה בשיווי-המשקל הנורמלי של יצירת הלב והמוח, ואולי גם הפסד-מה כמותי לקריאה העברית; אך אין ספק, כי יש בתופעה זו מן ההתבגרות הרוחנית של השעות הפרובלימתיות, מן ההתפתחות והתיישבות-הדעת בדרך תהליכי הבנין של המולדת ההיסטורית. „בימי החירום שותקות המוזות“, וניתנה ארכה לחזים ומספרים לגבר חיילים ולצרף את פרי-רוחם עד שוב הרווחה היחסית.

על הקשר החי והאורגני שבין היצירה הרוחנית והחיים הממשיים והאקטואליים מעידה העובדה, שתרצ"ט, שנת המשבר בציונות המדינית ופירסום „הספר הלבן“, היתה עשירה ביחוד בספרות ציונית. כתביו של הרצל בייב כרכים והביאור-גרפיה המקיפה שלו בשני כרכים מאת א. ביין הופיעו בהוצאה חדשה („מצפה“) ונמכרו בכמות מרובה. על תולדות השתלשלותו של הרעיון הציוני והגשמתו יצאו שני ספרים קאפיטאליים: „הצהרת בלפור ותולדותיה“ של ג. מ. גלבר, ספר המכיל

דוקומנטציה מקיפה מן הארכיונים הציוניים על התפתחות ההצהרה ונתינתה (על התפתחות הרעיון התנועה, שקדמו לה, כתב גלבר ב„כנסת“ לזכר ח. נ. ביאליק, כ"ד); ו„ספר הציונות“, כ"א, ס"א, בעריכת ב. דינבורג („דביר“), חיבור אשכולי של תעודות, ליקוטים ומבואות מפורטים על „מבשרי הציונות מימי כשלונה של התנועה השבתאית עד ראשית חיבת ציון“, שיופיע בכמה ספרים וה' כרכים. אחרי האכזבה של המשיחיות המסתורית קיבלה שאיפת הגאולה בקרב העם ובפי מוריו כיוון חדש, ריאליסטי וישובי, אם כי העורך זוקף לפעמים גם חיבה דתית לארץ־הקדושה על חשבון „ציונות“ במובנה המודרני. פובליציסטיקה חשובה של ציונות סינתטית, בבחינת הפשרה האידיאולוגית והמוזיגה המפלגתית. הביא לנו קובץ מאמריו של מ. גליקסון „עם חלופי משמרות“ בשני כרכים (הוצאת „הנוער הציוני“). מנקודת־ראות פילוסופית־מוסרית מאמין גליקסון באפשרות האיחוי של כל מיני קרעים במפעלנו הלאומי, מבלי העריך כל צרכם ניגודי פסיכולוגיה ואינטרסים ממשיים. את הגישה הסוציאליסטית הראשונה אל הציונות אנו מוצאים בקובץ כתביו של נ. סירקין, לוקטו וסודרו בידי ב. כצנלסון וי. קופמן, כ"א („דבר“), שהופיע במלאת ט"ו שנה למותו. בחינת ההיסטוריה שלנו לדורותיה, מוליכה לדעת סירקין, בעקביות הגיונית ומעשית להגשמת החזון הציוני־סוציאליסטי בדמות ישוב קואופרטיבי משוכלל וצודק בא"י; וביחוד מכריח למפעל לאומי זה המעמד הרופף והפרובלימתי של ישראל בעולם, שמשטרו הכלכלי והמדיני מונע בהחלט קליטה גמורה של התפוצה היהודית. אור אישי ופקידותי על השלטון המנדטורי בארץ מפיץ „היומן הארץ־ישראלי“ של הקולונל פ. ה. קיש, (עברית בידי י. א. עבאדי, „אחיאסף“, ב"כ), ששימש למעלה משמונה שנים כמנהל המחלקה המדינית של ההנה"צ. קיש מספר על מאמציו לקשר יחסי־קירבה עם המנהיגים הערבים, המבינים כי התקדמותה של הציונות עשויה להביא לידי התפתחות תרבות מזרחית חדשה. אולם טיפוח הידידות בין שני העמים היושבים בארץ, שהמלך חוסיין צוה עליו את בנו האמיר עבדאלה, לא מצא את הסיוע הראוי מצד הממשלה. בין המונוגרפיות על עסקנים ציוניים וישוביים נזכיר את „ספר מוצקין“ בעריכת א. ביין ואת הביאוגרפיות המקיפות והמציירות של פינחס רוטנברג, יוצר החשמל בארץ (י. יערי־פולסקין), והגיבור הישובי מפתח־תקוה אברהם שפירא (י. אידלשטיין). נעשו גם נסיונות לספר את תולדות הישוב החדש בצורה בלטרטיסטית־עממית („גילי“, ג"כ, של י. יערי־פולסקין, ו„ששים שנה ושנה“ של א. אבן־זהב, „מסדה“).

במדע הכללי הופיעו בשנה החולפת כמה ספרי־ערך במקצועות הפילוסופיה והסוציולוגיה. החברה להוצאת ספרים שעל יד האוניברסיטה העברית בירושלים הוסיפה לתרגם לעברית ספרי־מופת פילוסופיים, לצרכי הסטודנטים והשכלת העם, ונתנה לנו את „עיקרוני הדעת של האדם“ מאת החוקר והתיאולוג האירי ג'ורג' ברקלי במאה הי"ח (פרקים נבחרים בתרגום י. אור). לדעת ברקלי, אין המציאות קיימת אלא בתפיסתם של האדם והאלהות: „כל צבא השמים ומלוא הארץ... הרי הם בהכרח און מחוסרי כל מציאות, און מתקיימים ברוחה של איוו נשמה נצחית“

6. 9—16); ובה הניח יסוד מדעי לקיום הנשמה האנושית ומציאות האלהות. הד מודרני ל"רוחניות" של העולם ולקשר הפנימי שבין המציאות והאדם מוצאים אנו בספרו של א. ס. אדינגטון, פרופ. לאסטרונומיה ולפילוסופיה של המדע הנסיוני בקמבריג', "טבע העולם הגשמי" (תרגום א. ראובני, דבר"). תורת הקונטום גרמה לכך, שהפיסיקה חדלה להיות לשיטת חוקים דטרמיניסטיים, מדויקים ומחולטים, ועמדה רק על האמת המשוערה והיחסית של הממוצע הסטטיסטי. האלקטרונים, יסוד המציאות לפי הפיסיקה החדשה, הם בעלי חופש־תנועה ו"רצייה" עצמית ויותר סמליים מממשיים. העולם הגשמי, לפי אדינגטון, הוא מופשט, איפוא, וחסר "מציאות" מחוץ לזיקתו אל התודעה האנושית. ומבנהו הוא מעין בברואה של מבנה רוח האדם. "דרכו של המוח בעל התודעה היא אחת הדרכים הפתוחות אולי גם למוח מיכני" (239). וכאן נפתח פתח ממדעי הטבע לכל מיני מושגים מיטפיסיים. שורה של ספרי־עזר פופולאריים ללימוד הפילוסופיה החל לפרסם ת. י. רות, פרופ. לפילוסופיה בקתדרה על שם אחד־העם באוניברסיטה העברית; והוא פותח ב"מורה" דרך בפילוסופיה היוונית, מתליס עד אריסטו (ר. מס), בסמנו "את הרעיונות העיקריים שנוצרו בקרבה ועיצבו את התפתחותה". רות מוצא כבר במחשבה ההילינית, אם הפילוסופיה האנושית, את כל יסודות המחקר העליון של החומר והתכלית, מזיגה מוצלחת זו של הפילוסופיה והמדעים, המודגמת לדורות בשיטה האריסטוטלית.

חיבור מקורי רב־היקף בפילוסופיה וסוציולוגיה, מחשבה ואמת, של מ. ח. עמישי (ב"כ, מצפה"), מקשר את דרך היהדות, בגבולות עצמה ובגבולות עולם בהשתלשלות הרעיונות הפילוסופיים הכלליים. היתה כאן חזרה לאדם לעומת החזרה לעולם ביוח. היהדות כולה, מראשיתה של התורה עד מגמת ההיסטוריה הישראלית, היא נסיון להעמיד במרכז הבריאה את האדם והתפתחותו המוסרית־חברתית. "ליצור מתוך הווית־פנים הווית־עולם חדשה". עמישי מבחין בפירוד הנבואה, נושאת הרעיון הזה, מן הבהונה, המשותפה לכל הדתות, שלש דרגות של התפתחות; א) המיתוס הנבואי של ספר בראשית, שהאדם ממלא בו תפקיד ראשי של בקשת הטוב ולא האלהות; ב) דרגת־בינים, שדעת טוב ורע נעשתה בה כבר לדרישה אלהית בגבולות המוסר העצמי; וג) מושג אלהי עולם ותעודת־מחשבה עולמית. הנבואה לא הכירה את האמונה בעולם־הבא, כי אלהי הנבואה הוא נצח הווה במהות יותר מבזמן" (כ"ב, 68); יש ערך אבסולוטי לחיים ולתיקון העולם, וההיסטוריה כולה אינה אלא "פרוצס משיחי" של שאיפה לשיכלול. — בתחום הפסיכולוגיה החברתית עם כיוון חינכי נזכיר את מחקריו החשובים של הפרופ. פ. שניאורסון, "האישיות והחברתיות בתקופת הילדות" (ת"א), ולפסיכולוגיה של דר־הלשוניות בארץ" ("החינוך", רבעון פדגוגי־פסיכולוגי, יו"ל ע"י הסתדרות המורים, שנה י"ב, ח"א). הוא רואה את התרבותיות החברתית כ"כח החיוני היסודי של האישיות", וכמרכז הפעולה החינוכית. את התופעה המפליאה של דחיית הלשונות הזרות מפני העברית כפי הילד החדש בארץ מבאר המחבר, בזכרון אינטימי, או כ"כיסופים

אינטימיים" למקור הלאומי, המבוססים על שלש תכונות יסודיות — הרגשת העצמיות, הגורליות והיצירתיות; ומכאן הכרח לפדגוגיה העברית להיות אידיאולוגית, ולקחת בחשבון אמצעים נפשיים ואימפולסיביים. — במקצוע הכלכלה, עם תשומת-לב מיוחדת לעניני א"י, הופיעו כמה חיבורים דידקטיים ומעשיים (מסות בכלכלה שיתופית" של י. גלפט, יסודי המדיניות הכלכלית" של מ. צוונציגר, ועוד), וגם ירחון "דרכי הכלכלה" בעריכת הפרופ. מ. בנגסון. — הלכסיקון לפילוסופיה והמדעים הקרובים לה" של צ. רוזי הוא נסיון ראשון חשוב בעברית לאנציקלופדיה מקצועית.

במדעי היהדות חקירת העבר של האומה והארץ נתפרסמו כמה ספרים, מלבד האורגנים הפריודיים המוקדשים לתכלית זו — "תרביץ", "ציון", "סיני" ועוד. י. קסטין מציץ בחיבורו "תולדות האומה הישראלית" (ב"כ, תרגום י. ל. ברוך, "דביר") את השפעת הרעיונות על ההיסטוריה שלנו. "עיקר מהותה של היסטוריה זו והסימן המובהק שלה הריהו, לפי ראות עינינו, לא המצב הקיים אלא התנועה" (544). התנועה הרוחנית, תפקיד חשוב בחיי האומה מלאה, לפי קסטין, הקבלה, שפתחה שוב פתח לרגש העולם שנתנון בישראל, ובמאה הי"ז היתה היהדות ברובה הגדול ספוגה ברוחה. יהודי המערב, שהפקיעו את עצמם מהשפעתה במאות האחרונות, עמדו ריקים מכל רעיון דתי חי ונלהב ומחוסרי-הגנה מול ההשכלה החילונית שבאה עם האמנציפציה; ורק הלאומיות החדשה המציאה לאחרונה הזדמנות לפגישת "תבונת-העולם" של המערב עם "נפש-העולם" של המזרח. — בקורות היהדות הבללית נזכיר את "תולדות המשפט הציבורי העברי" של י. ש. צורי ("מצפה"), הקובע "דימוקראטיזציה" בתחוקה ובעיבוד ההלכות בימי האמורא רב נחמן בר יצחק, ואת "חיי היהודים בזמן התלמוד" של מ. ד. יודילוביץ, המתאר בפרטות את העיר האקדמית פומבדיתא. מונוגרפיות מקצועיות בחקירת עברנו הן "מטבעות א"י, ב"כ, של מ. גרקיס ("ספריה לידיעת א"י"), ו"תולדות הכתב העברי" של ש. ייבין (שם). מחיבור מקצועי גדול "תולדות המשפט בישראל בתקופת התלמוד" של המרצה באוניברסיטה העברית א. גולאק הופיע בהוצאת האוניברסיטה החלק הראשון על ה"החיוב ושעבודיו" לפי מושגי התלמוד. חקירות על עברה של א"י הביאו לנו "חקרי הארץ בימי התנ"ך והתלמוד", קובץ ערכים בסדר א"ב של מ. ואהלמן, והמאסף "יבנה" בעריכת א. זיידמן וצ. הרכבי (הוצאה א"י) ליובלו של פרופ. ש. קליין.

בתחום הספרות היפה והאמנות בכלל עלה בתרצ"ט המחקר על היצירה. כמה משוררים צעירים פירסמו קובצי-שירים על מוטיבים אישיים ולאומיים, ביכורי-כשרון המכילים פחות או יותר מן המהות המקורית. הופיעו גם קצת סיפורים מחוויות העליה וההווי ושני רומנים; "עלילות עקביה" של י. בורלא ו"אהבה זרה" של א. ברש ("דביר"). בורלא, מראשי המספרים בארץ ומתאר ההווי של יהודי המזרח, צייר לנו הפעם גיבור בעל-נפש וסימלי קצת, המתקומם לסילוף היושר בעולם בנוסח אישי ומזרחי, כגיבור ספורו "גפתולי אדם". וברש מספר לנו בצורה

ריאלית־שיגרתית, כדרכו, על צעיר גליצאי, תמים־לב ונאמן למסורה, שנתאהב בבחורה נכריה והתענה בהפכי רגשותיו עד שפגה והאבה מאליה. רומן אחר, „בתייה חף, של נ. גרינבלט („מצפה“) מתאר את התנועה החלוצית בגולה, וקובץ הסיפורים „בסנזורים“ של י. אריכא לקוח מחיי אמריקה. — בתולדות הספרות ובקרתה הופיע הכרך השלישי מחיבורו הקאפיטאלי של פרופ. י. קלזנר „היסטוריה של הספרות העברית החדשה“ (הוצאת האוניברסיטה), העומד על ראשיתה של ספרות זו ברוסיה ו„תקופת וילנה“. קלזנר מקצר בהערכה אסתטית ומאריך במידה אקדמית בפרטים היסטוריים וביאוגרפיים ובתיאור הגורמים הרחנניים של הסביבה. הוא רואה את לשוננו וספרותנו בגילגולן החדש כ„ממשיכות את התנף, את התלמוד ואת הספרות של ימי־הבינים ולשונם“ (הקדמה לכ"א); והוא מפליג בערכם של יוצרי ספרותנו החדשה כמתקני החיים ומחוללי התנועה הלאומית. קשר חיוני בין ספרות זו ותחייתנו הלאומית מוצא גם ש. שטרייט בקובץ מסותיו „פני הספרות“, ב"ס („דביר“), המכיל שורת הערכות פובליציסטיות וסנטימנטליות קצת על סופרינו מרמח"ל ועד כה. — לחקירת ספרותנו העתיקה שייך הכרך השני מכתביו של הפרופ. דוד ילין, שהופיע ליובלו הע"ה ודן בטעם ובפרטות מאלפת על דרכי המליצה בתנף ועל שירת ספרד בימי־הבינים. הוא מוצא, כי אחרי השינויים המשונים בלשון ובתוכן של הפייטנים שבה שירה זו לתנף בטבעיות תחושה והבעתה; ובעוד שכל הגיגי הספרדים בערבית, דבקה השירה במקור העברי, כי „כל מה שנובע מהרגש ויוצא מהלב הובע רק בלשון הלאומית“. — אנתולוגיה מדעית „משירי ישראל באיטליה“ במאות ט"ז—י"ח הוציא הד"ר ש. ברנשטיין („דרום“). — ובפילוסופיה של האמנות הכללית עוסק ספרו של ש. צמח „על היפה“ („דביר“). הוא מביא כמה שיטות־הסבר של חוקרים הוגים מופרסמים לתופעה המופלאה של הרגשת היופי ויצירתו, ומביע לאחרונה השקפת עצמו, כי היצירה האסתטית והחזיונית נובעת מרחף פנימי לעשייה כובשת החומר ומעבירה מציאות־דברים למציאות מראות־דברים. „מן העבודה לקחה (האמנות) את כובד־הראש... ובעיקר את החפץ להקים דבר. מן המשחקים לקחה את הקלות ואת העליונות ואת ההנאה הרבה מעצם העשייה. ומוזיינת כחות אלה היא מנסה להביא לעולם את הכיבוש, שהעבודה (הרגילה) לא יכלה להשיגו ושהמשחקים לא התכוונו להשיגו“ (325). — על „תולדות המוסיקה מימי קדם עד ימינו אלה“ הוציא ספר חשוב פ. גרדנביץ (ר. מס).

בספרות האישית יש להזכיר את הכרך החמישי והמסיים מאגרותיו של ח. נ. ביאליק בעריכת פ. לחובר („דביר“), ואת ספרי־הזכרונות שנתחבבו ביותר בא"י. בתרצ"ט הופיעו המשך זכרונותיו של שמריה לזין (ס"ג, שם), „דור מעפילים“ של העסקן הישובי ה. יפה, „ימים ושנים“ של מ. י. פרייד ועוד. השנה החולפת ציינה, איפוא, הפראה הגונה בכל מקצועות הספרות האי"ת, המתפתחת והולכת עם גידולו של הישוב גם בימים קשים ופרובלימתיים.